

Časopis *Im Herzen Europas* ve službách propagandy?

LUCIE RÖMER

Socialistické Československo coby bašta hojnosti, přírodních krás i technologických inovací. Takovou představu měly vyvolávat časopisy, jež pro zahraniční čtenáře od konce čtyřicátých let vydával stát. Ti, kdo uměli německy, mohli o této „zemi zaslíbené“ číst v měsíčníku *Im Herzen Europas* (V srdci Evropy), který dlouhodobě vedla uznávaná spisovatelka Lenka Reinerová. Její jméno neslo příslib serióznosti. Časopis na druhou stranu vycházel v době, kdy se veškeré tiskoviny v zemi řídily pokyny stranického cenzora. Sama Reinerová spekulace o tom, že list sloužil propagandě, opakovaně odmítla. Zjistit, zda byl, či nebyl nástrojem socialistické propagandy, se rozhodla autorka těchto řádků v rámci první studie, která se *Im Herzen Europas* podrobněji věnuje.

Na začátku šedesátých let postihly Československo v důsledku urychlené kolektivizace a několika neúrodných let ekonomické obtíže, které se vládnoucí moc snažila vyřešit mimo jiné za pomoci určitého uvolnění cizineckého ruchu se západem.¹ Komunistická strana Československa (KSČ) se pokusila podnítit zájem zahraničních turistů o ČSSR řadou kroků, například budováním hotelů v západního stříhu, s náležitým komfortem (např. karlovarský

Hotel Thermal nebo brněnský hotel Internacional). Za tímto účelem také založila několik časopisů dostupných za hranicemi. Vévodil jim měsíčník *Czechoslovak Life* (Československý život), vydávaný anglicky, španělsky, italsky, francouzsky a švédsky.² Jeho sesterskou odnoží pro německy mluvící země se v letech 1958 až 1971 stal měsíčník *Im Herzen Europas*. Stejně jako *Czechoslovak Life* vycházel ve vydavatelství Orbis a obsahoval ze-

jména informace o československém kulturním a politickém dění, vědeckých úspěších a prezentace zdejších turistických cílů.

Přestože měl potenciál ovlivnit obraz Československa v německojazyčném prostředí, byl dosud jen minimálně odborně zkoumán (zpravidla je jen stručně zmiňován v životopisech Lenky Reinerové). Následující řádky přináší závěry první případové studie, která obsah časopisu *Im Herzen Europas* analyzovala v kontextu socialistické československé propagandy. Ta byla vypracována v roce 2019 pod vedením doc. PhDr. Barbary Köpplové, CSc., a PhDr. Petra Bednaříka, Ph.D., v rámci autorčina doktorského studia na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Kromě prvků propagandy na verbální i vizuální úrovni se text snaží zachytit i její proměnu v průběhu let, kdy časopis vycházel.

Vydavatelství Orbis bylo založeno v roce 1921 v Praze jako Tiskařská, nakladatelská a novinářská akciová společnost. Byť šlo o soukromou společnost, vznik vydavatelství iniciovalo ministerstvo zahraničních věcí a od začátku mělo jít mj. o nástroj propagace republiky, a to i v zahraničí. V roce 1948 byl Orbis zestátněn a vedle prostátních materiálů se věnoval zejména vydávání dobrodružné, divadelní a filmové literatury (proslavil se například publikacemi Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky). V roce 1977 se organizace změnila na Tiskovou agenturu Orbis, která až do roku 1989 vydávala cizojazyčné tisky propagující československý komunistický režim.³ Knižní a časopiseckou produkci Orbisu převzalo nakladatelství Panorama, jež fungovalo do roku 1994.

1 KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin: Kulturní život a formování „socialistického životního stylu“ v poúnorovém Československu. In: KNA-PÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Academia, Praha 2011, s. 36.

2 Kapitola ORBIS 1921–1997 in PŘIBÁŇ, Michal a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*. Ústav pro českou literaturu AV ČR – viz <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1849> (citováno k 2. 6. 2020).

3 Tamtéž.

K analýze časopisu

Hlubkovou analýzou prošlo pět vybraných čísel (1/1958, 1/1963, 8–9/1968 a 12/1970). Na vzorku dalších deseti byly doplňkově rozebrány titulní strany, titulky a fotografie (2–4/1958, 1–2/1961, 2/1963, 1/1967, 1 a 10/1968 a 1/1970). Jednotlivá vydání byla vybrána tak, aby zahrnovala první a poslední číslo dostupné v Národní knihovně, respektive aby rovnoměrně pokrývala vývoj časopisu a nezapomnělo se ani na období kolem srpna 1968. Archivní materiály vydavatelství Orbis spravuje 6. oddělení Národního archivu ve stejnojmenném fondu. Z let 1950–1971 se v něm ale dochovaly jen účetní doklady vydavatelství, k časopisu *Im Herzen Europas* pak vůbec nic. Primární zdroje tak představovala zejména zmíněná vydání časopisu a doplňkově také dokumenty z fondu Archivu Syndikátu novinářů uložené v Národním archivu, z členské evidence vyřazených novinářů, týkající se Lenky Reinerové.

Politika, sáňkování i důraz na grafiku

Časopis *Im Herzen Europas* přinášel nejnovější události z politiky, ekonomiky, kultury, vědy i sportu v Československu, fotografie z každodenního života (sáňkování, nákupy), reportáže z turisticky zajímavých míst či překlady děl československých spisovatelů. Zejména na začátku své existence byl skutečnou „potěchou pro oko“, o grafiku se staral Karel Trinkewitz a fotografie dostávaly velkorysý prostor.

Cílovou skupinou měsíčníku byli čtenáři v západním Německu, Rakousku, Švýcarsku a Lucembursku. Kromě pultového prodeje a předplatného byl také distribuován na československé ambasády a velvyslanectví.

Ze skladby rubrik, tematického měření i složení reklam lze usuzovat, že se snažil cílit zejména na dospělou movitější populaci v produktivním věku, která by mohla mít zájem se do Československa podívat.

Obsah časopisu

Im Herzen Europas měl 36 stran, přičemž se střídaly strany barevné a černobílé (fotografie byly pouze černobílé, ale strany obsahovaly barevné zvýrazňující prvky a titulní strana byla barevná vždy). Časopis měl několik pravidelných rubrik, například *Aus der Welt des Buches* (Ze světa knih), v níž Lenka Reinerová přinášela vlastní překlady českých autorů. Dále se pravidelně objevovala cestopisná rubrika, představující konkrétní turistický cíl v Československu, například Roháče nebo město Cheb. Nikdy nechyběla ani recenze domácí divadelní hry či filmu, jako třeba divadelní adaptace *Deníku Anny Frankové* či filmu *Dobrý voják Švejk/Poslušně hlásím*. Čtenáři v časopise vždy našli také fotoreportážní dvojstranu *Bildchronik* (Obrazová kronika). Pravidelně se objevovaly i reklamy, zpravidla na českosloven-

ské státní podniky (Československé aerolinie, cestovní kancelář Čedok, hudební vydavatelství Supraphon či prodejny PragoExport).

Titul byl financován ze státního rozpočtu, přesto nebyl k dispozici zdarma. Jedno číslo stálo ve volném prodeji na začátku existence časopisu 0,45 západoněmecké marky (ke konci jeho existence 1 marku), 2,70 šilinku či 0,45 švýcarského franku (později, koncem šedesátých let už 1,30 franku). Co se týká nákladu, jedinou konkrétnější informací, kterou se podařilo dohledat, je citace Lenky Reinerové z časopisu *Das Lateinamerika-Magazin*, že měl jen v západním Německu 12 000 předplatitelů.⁴ Toto číslo se však nepodařilo jinde ověřit a otázka, jaký byl celkový náklad časopisu (v tiráži uveden není), tak zůstává nezodpovězena.

Redakce sídlila v Dlouhé ulici v Praze a tvořili ji začínající i známí novináři, například Jindřiška Smetanová, spisovatel a novinář František Rachlík či Zdeněk Pluhař, který kromě *Im Herzen Europas* působil i v dalších periodících.

Nejvýraznější tvář časopisu byla však Lenka Reinerová, která v něm pracovala od roku 1958 do roku 1970,

Karel Trinkewitz (1931–2014), český výtvarník, básník a spisovatel. Jeden ze zakládajících členů Klubu konkretistů. V roce 1954 byl z politických důvodů vyloučen z právnické fakulty, podepsal Chartu 77 a v roce 1979 byl donucen vystěhovat se z ČSSR. Následně žil v Hamburku, resp. po sametové revoluci střídavě v Česku a Německu.

Jindřiška Smetanová (1923–2012), spisovatelka, scenáristka, autorka televizních inscenací a překladatelka, známá zejména rozhlasovým pořadem *Sedmilháři*. V 70. letech nemohla z politických důvodů publikovat.

František Rachlík (1904–1980), spisovatel a novinář, tajemník nakladatelství Melantrich. V letech 1945–1950 šéfredaktor Vydavatelství ministerstva informací, 1950–1954 spolu s Janem Werichem umělecký vedoucí Karlínského divadla. Spolupodílel se na založení časopisů *Svět v obrazech* a *Vlasta*.

Zdeněk Pluhař (1913–1991), fotograf, novinář a filmový dramaturg, nacisty vězněný v Terezíně. Pracoval například v *Rovnosti*, *Vlastě*, *Lidové demokracii*, *Rudém právu* či *Květech*.

4 EISENBÜRGER, Gert: Ich habe es trotzdem überlebt. Interview mit der tschechischen Schriftstellerin Lenka Reinerová. *Das Lateinamerika-magazin*, 1997, Nr. 210 (November 1997) – viz <https://www.ila-web.de/ausgaben/210/ich-habe-es-trotzdem-%C3%BCberlebt> (citováno k 6. 2. 2020). Všechny překlady v textu jsou dílem autorky.

nejprve jako redaktorka a v šedesátých letech v jeho vedení.⁵

S komunisty ano, ne, ano a zase ne

Život Lenky Reinerové, židovské německy píšící spisovatelky a překladatelky, byl plný dramát a bez nadsázky by vydal na desítky filmových scénářů. Protože měla coby šéfredaktorka na časopis *Im Herzen Europas* zásadní vliv, věnuje se následující část milníkům jejího života, které mohou být významné z hlediska jeho obsahu či ideologického směřování.

Narodila se 17. května 1916 do chudé pražské rodiny a v době hospodářské krize musela kvůli špatné finanční situaci rodiny v šestnácti letech ukončit studium a nastoupit do práce. Tato zkušenost přispěla k tomu, že v tomtéž roce vstoupila do KSČ. Ve třicátých letech působila nejprve jako sekretářka a později jako redaktorka v pražské pobočce německých levicových antifašistických novin *Arbeiter-Illustrierte Zeitung*, jež cílily zejména na německé emigranty, kteří uprchli po roce 1933 před Hitlerem.⁶

V březnu 1939 opustila kvůli svému židovskému původu a politické

orientaci Československo a ukrýla se u známých v Rumunsku, odkud dále utekla do Paříže, kde pobývala v Domě československé kultury.

V Paříži byla nicméně v září 1939 zatčena a po nezdařeném pokusu o útek vězněna v internačních táborech ve francouzské západní Africe (dnešním Maroku).⁷ Odtamtud díky přátelům uprchla a v roce 1941 se dostala přes Atlantik do Mexika, kde sbírala další kontakty v diplomatických kruzích (pracovala na velvyslanectví československé exilové vlády). Během války nacisté zavraždili všech jedenáct členů její rodiny, kteří v Československu zůstali.

Po druhé světové válce žila Reinerová krátce v Bělehradě, odkud původně pocházel její muž, lékař a spisovatel Theodor Balek, a začátkem padesátých let se vrátila do Prahy. Roky 1952 až 1953 strávila ve vazební věznici v Ruzyni kvůli podezření ze sionismu a špionáže v souvislosti s procesy se Slánským a byla vyloučena z KSČ. Po propuštění musela s mužem i dcerou odejít z Prahy do Pardubic, kde pracovala jako prodavačka skla.⁸

V roce 1958 nastoupila do časopisu *Im Herzen Europas* a znovu vstoupila do KSČ. *Najednou jsem se opět stala členkou strany. „Je to naše čest,“ říkali mi soudruzi, nemusela jsem pro to vůbec nic udělat.*⁹ Tento rozporuplný návrat do světa novinářiny i komunistické strany vysvětlila následovně: *Měla jsem už dost prodeje skla a porcelánu. Chtěla jsem opět vykonávat povolání novinářky. Nakonec mě vzali ve vyda-*

Lenka Reinerová, šéfredaktorka časopisu

Repro: Lenka Reinerová – Kavárna nad Prahou

*vatelství Orbis. [...] Potřebovali lidi, kteří uměli německy a měli novinářskou zkušenost.*¹⁰ Byla znovu politicky aktivní a později to komentovala slovy: *A musím říct, že jsem toho nelitovala. Když se u nás v 60. letech ohlásila změna poměrů, která vedla k Pražskému jaru – celá tato obroda totiž vyšla zevnitř, ze strany, byla jsem ráda, že jsem se toho mohla účastnit.*¹¹

Informace o tom, na jaké pozici v *Im Herzen Europas* pracovala, se rozcházejí. V dopise Svazu československých novinářů z 12. května 1968 píše, že se v roce 1958 vrátila k novinářské práci jako zástupce vedoucího redaktora cizojazyčného měsíčníku *Im Herzen Europas*. [...] Tuto

Dům československé kultury – instituce založená v létě 1939 spisovatelem a výtvarníkem Adolfem Hoffmeisterem. Sloužila jako kulturní centrum a místo setkávání nejen Čechoslováků. Měla vlastní knihovnu a přednáškový sál a také v ní bydleli umělci, kteří z Československa uprchli před Hitlerem.

5 ŠÍŠKOVÁ, Jana: *Lenka Reinerová jako překladatelka české a německé literatury* (Magisterská práce). Univerzita Karlova, Praha 2010, s. 30 – viz <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/93442/> (citováno k 6. 2. 2020).

6 ŠTELCOVÁ, Petra: *Unverwechselbarer Duft Prags von Lenka Reinerová* (Bakalářská práce). Masarykova univerzita, Brno 2011, s. 35 – viz <https://is.muni.cz/th/rmre1/?so=ka> (citováno k 6. 2. 2020).

7 Deutscher Bundestag. Information und Dokumentation Bibliothek, *Lenka Reinerová Exil und Heimat einer deutsch-tschechischen Jüdin*, 2008, s. 3 – viz <https://www.bundestag.de/resource/blob/190152/54dcab7d42ef9756be4ba0841f2d004a/littippreinerova-data.pdf> (citováno k 2. 6. 2020).

8 ŠTELCOVÁ, Petra: *Unverwechselbarer Duft Prags von Lenka Reinerová*, s. 6–14.

9 DOERRY, Martin – STOLDT, Hans-Ulrich: Kisch hat uns alle inspiriert. *Der Spiegel*, 2002, č. 40 – viz <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-25327110.html> (citováno k 2. 6. 2020).

10 EISENBÜRGER, Gert: *Ich habe es trotzdem überlebt. Interview mit der tschechischen Schriftstellerin Lenka Reinerová.*

11 Tamtéž.

funkci vykonávám dodnes.¹² Všechny ostatní zdroje však uvádějí, že v časopise působila jako šéfredaktorka.

Nakolik měla redakce při volbě témat a jejich vyznění autorskou svobodu, zůstává nejisté. Sama Reinerová k tomu pro časopis *Das Lateinamerika-Magazin* řekla pouze toto: *V Im Herzen Europas jsme od začátku prezentovali to, co nám v Československu přišlo prezentovatelné v oblasti kultury a politiky.*¹³ Bohužel nespecifikovala, kdo se skrývá za oním „my“ ani podle jakých kritérií byly články vybírány, a co tedy považovala ona a ostatní, kteří o obsahu měsíčníku rozhodovali, za „prezentovatelné“. *Později, po mém vyloučení ze strany, mi bylo vyčítáno, že jsem dělala za státní peníze protistátní propagandu,* řekla k tomu ve stejném rozhovoru.¹⁴ To je ale stěží uvěřitelné, protože v době, kdy list vycházel, působil v Československu centrální cenzurní orgán, který na jeho obsah dohlížel (viz dále).

Sovětskou okupaci v roce 1968 Reinerová odsuzovala. Během invaze umístila sekretářka na její pokyn do redakčního foyeru *svazek květin, aby „okupantům-gaunerům“ ukázala, že tady, v Im Herzen Europas, přebývá kultura.*¹⁵

Po srpnu 1968 se Reinerová s KSČ ideově definitivně rozešla. V roce 1969 sice vyšla v nakladatelství Svoboda její autobiografická kniha *Barva slunce a noci*, v níž popsala své uvěznění v době politických procesů v padesátých letech, ale KSČ celý náklad zabavila. O rok později neprošla normalizačními prověrkami,

byla vyloučena ze strany a redakci *Im Herzen Europas* musela opustit. Dostala také zákaz další publikační činnosti a směla pouze tlumočit.

Po sametové revoluci se opět stala veřejně uznávanou autorkou, v roce 2001 dostala od prezidenta Václava Havla Medaili Za zásluhy I. stupně a o pět let později jí udělil německý prezident Horst Köhler Velký kříž za zásluhy. Zemřela 27. června 2008 v Praze.

Socialistická propaganda v Československu

Jí řízený časopis *Im Herzen Europas* každopádně vycházel převážně v době, kdy socialistická propaganda byla denním chlebem konzumentů zdejších sdělovacích prostředků, které ostatně byly ve státním vlastnictví. O postavení každého novináře rozhodoval ze zákona¹⁶ Svaz československých novinářů, který se při své činnosti řídil závěry sjezdů KSČ.

Veškerý tisk tehdy podléhal cenzuře, která byla zavedena zákonem č. 184/1950 Sb. V roce 1953 vznikl centrální cenzurní orgán, Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD), jehož pracovníci kontrolovali v letech 1953–1967 veškerou mediální komunikaci. Měli zajistit, aby *nebyly šířeny státní a jiné utajované údaje, případně skutečnosti, jež měly být v údajném rozporu s „obecným zájmem“* a mohly by *poškozovat či zesměšňovat stát či komunistickou stranu a jejich představitele.*¹⁷ V roce 1967 nahradila HSTD Ústřední publikační správa, která

byla během Pražského jara zrušena, a po srpnu 1968 byl tento úřad pod názvem Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI) obnoven.

Měsíčník vycházel v letech 1958 až 1971, kdy Československo zažívalo první rehabilitace vězňů politických procesů začátku padesátých let, nástup reformního hnutí, Pražské jaro, sovětskou okupaci a následně i začátek normalizace. Ve všech těchto obdobích se komunistický režim opíral mimo jiné právě o propagandistické techniky.¹⁸ Na druhou stranu v *Im Herzen Europas* publikovali i autoři, kteří byli KSČ v určitých obdobích perzekvováni – vedle Reinerové například již zmiňovaná Jindřiška Smetanová.

Vzhledem k situaci si lze jen těžko představit, že by nebyl součástí socialistické propagandy. Ta však mohla mít různou míru i podobu. Jak tomu bylo v případě tohoto časopisu, ukázala analýza vybraných čísel.

Čistokvovou ložnice a hudba v rozhlase

Pokud je propaganda definována jako *forma persvazivní komunikace, záměrná a systematická snaha o formování představ, ovlivňování a usměrňování citů, vůle, postojů, názorů, mínění a chování lidí za účelem dosažení takové reakce, která je v souladu s úmysly a potřebami propagandisty,*¹⁹ lze v časopise *Im Herzen Europas* jednoznačně najít její prvky.

Hojně používá propagandistickou metodu vynechávání informací.²⁰

12 Národní archiv, f. Archiv Syndikátu novinářů, k. RE, členská evidence vyřazených novinářů, Dopis Lenky Reinerové Svazu československých novinářů, 12. 5. 1968.

13 EISENBÜRGER, Gert: *Ich habe es trotzdem überlebt. Interview mit der tschechischen Schriftstellerin Lenka Reinerová.*

14 Tamtéž.

15 BRAUN, Martin: In Prag zu Hause und manchmal auch anderswo. In: *Politische Meinung*, 2005, č. 433, s. 77.

16 Zákon o vydávání časopisů a o Svazu československých novinářů č. 184/1950 Sb. – viz <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=184&r=1950> (citováno k 2. 6. 2020).

17 Heslo Hlavní správa tiskového dohledu in KNAPIK, Jiří – FRANC, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, s. 354.

18 MARKS, Sarah: Brainwashing in Communist Czechoslovakia – And After. *Hidden Persuaders*, 6. 9. 2017 – viz <http://www.bbk.ac.uk/hiddenpersuaders/blog/brainwashing-communist-czechoslovakia/> (citováno k 6. 2. 2020).

19 REIFOVÁ, Irena a kol.: *Slovník mediální komunikace*. Portál, Praha 2004, s. 192.

Když se například v jednom z úvodníků píše, že Československo je *po celém světě známo svojí památkovou ochranou, která mnohdy do rezervací zahrnuje celá města*,²¹ je zamlčena informace, že řadu historických památek komunistický režim naopak významně poškodil (např. Jezuitskou kolej v Kutné Hoře, hrad Veveří a tisíce dalších objektů). K záměrnému vynechávání nepohodlných informací dochází i v článku o zvýšení důchodů, který vyzdvihuje úroveň tuzemských domovů důchodců. *Čisto skvoucí ložnice a hudba v rozhlase – to má člověk dobrou náladu od samotného rána*,²² jásá autor. Ale nepíše už, že v těchto zařízeních panovaly nedůstojné podmínky. Pokoje byly mnohdy pro šest i více osob a starobylé zámky, v nichž domovy důchodců za komunismu mnohdy sídlily, se pro tyto účely často nehodily a bývaly například velmi špatně vytápěné.

Na rozdíl od propagandy známé například z *Rudého práva* a Československé televize se v *Im Herzen Europas* přímé a otevřené vyzývání KSČ, jejich funkcionářů či socialistického režimu až do konce šedesátých let objevuje jen výjimečně. Omezuje se na poměrně věcné informace o hlavních aktuálních politických, sportovních a kulturních událostech a o potenciálních turistických cílech v zemi. Stejně tak málokdy apeluje na emoce čtenářů a nesnaží se budovat obraz nějakého sdíleného národního nepřítele, ať už „kapitalismu“, „buržoazie“, „Západu“, nebo USA. Stavění dělnické třídy do kontrastu s buržoazií by se

nabízelo například v reportáži z oslav 1. máje 1958. Příležitost však zůstala nevyužita, a časopis naopak přinesl střídmé snímky oslav a ve vztahu ke KSČ neutrální komentáře jako *Bojovné umění je nadčasové*,²³ týkající se skupiny studentů umění, kteří vzali do ulic reprodukce obrazů španělského malíře Francisca Goyi.

V porovnání s dobovou televizní propagandou je poměrně umírněná i zpráva o nových dojicích zařízeních. *Nové chladicí zařízení, přes které protéká čerstvé nadojené mléko, vypadá jako velká valcha. [...] Dříve nebyla podobná zařízení pro farmáře dostupná*.²⁴ Mezi řádky lze sice vyčíst, že moderní zemědělské technologie jsou k dispozici díky nynějšímu státnímu zřízení, explicitně to však nezaznívá a chybí i emotivní oslava KSČ, která se nabízí – a jež by byla rysem propagandy.²⁵

V číslech z konce padesátých let byla vyložena politická sdělení spíše výjimečná, i když v roce 1958 se v úplně prvním čísle objevil úryvek z knihy prezidenta Antonína Zápotockého. Ten byl ale již po smrti a navíc nešlo o politicky zabarvený text, ale o ukázkou z jeho knihy *Barunka*, o níž tehdy diskutovala široká veřejnost. Její uvedení je tedy relevantní nezávisle na názorovém vyznění listu. V šedesátých letech pronikala politika na stránky časopisu stále častěji, nicméně mnohdy šlo o neutrální oznámení, například o změnách v občanském zákoníku²⁶ nebo o tom, že Prahu navštívila vládní delegace z Mali,²⁷ případně zaznívala

velmi jemná pochvala vlády (například první číslo roku 1961 věnovalo poměrně velký prostor obhajobě pětiletého plánování ekonomiky coby *prvku stabilizujícího tržní prostředí*).²⁸

Mezi pravidelné rubriky patřila *Aus der Welt des Buches* (Ze světa knih) z domácích autorů, a jejich výběr tedy může posloužit jako další vodítko k posouzení toho, zda časopis sloužil československé socialistické propagandě, či nikoliv. Na první pohled může čtenář, který spatří jména jako Václav Havel či Ludvík Aškénazy, podlehnout dojmu, že mezi nimi figurovali i k režimu kritičtí autoři. Ale například od Václava Havla byl publikován jediný příspěvek (*Zahradní slavnost*) a je třeba si uvědomit, že v roce 1964, kdy překlad vyšel, Havel ještě nepatřil mezi zakázané autory. Mezi překládanými autory lze najít jména jako Miroslav Horníček či Jiří Brdečka, tedy autory, jejichž publikování nenarušovalo linii KSČ, ale nešlo vyloženě o prorežimní spisovatele.

V roce 1968 se titul několikrát otevřeně přihlásil k reformnímu hnutí, například zveřejněním dvoustránkového textu proreformního předsedy Národního shromáždění Josefa Smrkovského.²⁹ Po sovětské okupaci Reinerová čtenáře v editorialech vyzvala: *Vím, že nás v těchto dnech opět obírají o spánek společné obavy. [...] Ale není to málo? Dovolte mi, [...] abych vás o něco poprosila: Zkuste se dozvědět pravdu o Vašem socialistickém spojenci a vyslovit ji nahlas. Nic než pravdu*.³⁰

S jejím odchodem z čela redakce v roce 1970 časopis výrazně promě-

20 ELLUL, Jacques: The Characteristics of Propaganda. In: JOWERR, Garth S. – O'DONNELL, Victoria: *Readings in Propaganda and Persuasion. New and Classic Essays*. SAGE Publications, London 2006, s. 13.

21 *Im Herzen Europas*, 1958, roč. 1, č. 1, s. 2.

22 VERGEINER, Walter: Neue Renten für alte Menschen. *Im Herzen Europas*, 1958, roč. 1, č. 1, s. 2 a 10.

23 1. Mai. *Im Herzen Europas*, 1958, roč. 1, č. 3, s. 4.

24 ŠTÍHLICKÝ, J.: Kühe ziehen um. *Im Herzen Europas*, 1958, roč. 1, č. 3, s. 25.

25 ELLUL, Jacques: *The Characteristics of Propaganda*, s. 24.

26 Sozialistische Reform des Gerichtswezens. *Im Herzen Europas*, 1961, roč. 4, č. 1, s. 18.

27 Bildchronik. *Im Herzen Europas*, 1961, roč. 4, č. 1, s. 11.

28 Fünfjahrplan. *Im Herzen Europas*, 1951, roč. 1, č. 1, s. 5–6.

29 SMRKOVSKÝ, Josef: Das Volk sein eigener Herr. *Im Herzen Europas*, 1968, roč. 11, č. 8, s. 10–11.

30 REINEROVÁ, Lenka: An meine alten, guten Freunde aus den deissigen Jahren. *Im Herzen Europas*, 1968, roč. 11, č. 9, s. 3.

Von Millionenen Menschen zusammenströmen, heute in ein Städtgen. Doch kein jubeln um alle Straßen

Kühnig mit Fahnen und versammelten. Im alten Linsenplan
der Stadt, Fahren und sprechender Banner im Taktgesang,
aber wenig verhalten, heute die alten Linien wieder zu erkennen.

Ständchen kann geben alle Zeiten, Die Soldaten der Heldenkämpfe auf dem Schlachtfeld.

Über den Kampf der Sozialisten heute alle die Vor-
kämpfer sind. Doch wenn sie für eine neue soziale
Kämpfer die Kämpfer, warum? Denn sie sind
schon, die die Kämpfer sind die Kämpfer.

Die Lösung ist es nicht die Fahren sind organisiert, die Truppen von
denen die Kämpfer sind die Kämpfer, welche Kämpfer

První máj 1958 v Praze

Repro: Im Herzen Europas č. 3/1958

nil svoji rétoriku. Na verbální úrovni se přiblížil například *Rudému právu* a dalším propagandě blízkým masmédiím, přibýlo politických sloganů a explicitních oslav KSČ. V posledním čísle z roku 1970 se časopis *Im Herzen Europas* již ztotožnil se socialistickou propagandou přítomnou v domácích

sdělovacích prostředcích – časopis obsahuje například dvojstranu nazvanou *V pevné jednotě za mír a socialismus*, kde fotografie politických činitelů, dělníků a řadových občanů vítajících vládnoucí představitele s karafiáty v ruce doprovází oslavný text.³¹ Na další straně najde čtenář úryvek

z projevu poslance Vasila Biľaka s názvem *Uns leiten die Ideen Lenins* (Vedou nás Leninovy myšlenky).³²

Jan Lukas i apoštol z Levoče

Na grafiku časopisu byl kladen velký důraz, v průběhu vydávání se něko-

31 In fester Freiheit für Frieden Sozialismus. *Im Herzen Europas*, 1970, roč. 13, č. 12, s. 2-3.
32 BILAK, Vasil: Uns leiten die Ideen Lenins. Tamtéž, s. 4-5.

Titulní strana prvního čísla prvního ročníku, 1958.

Repro: Im Herzen Europas

likrát výrazně měnila a zejména ze začátku ji lze označit za velmi moderní a nadčasovou. V listu publikovali přední fotografové své doby (například Jan Lukas),³³ reportážní fotografie se střídala s uměleckou, s černobílými i barevnými grafikami a přetisky obrazů. Poměr slova a obrazu byl vůči vizuálním prvkům velkorýsý, což v časopise udržovalo dynamiku, a nechyběly ani celostránkové fotografie.

Na titulních stranách se objevovaly reprodukce různých československých uměleckých děl, která zejména do roku 1968 zpravidla nepropagovala KSČ a někdy vyloženě odporovala politice strany – v prvním čísle prvního ročníku je například na titulní straně snímek církevní památky, Hladového apoštola z oltáře z Levoče. Většinou šlo o poměrně neutrální náměty: snímky z každodenního života (např. fotografie dívky dekorující výlohu nápisem 1. máj, ilustrační fotografie smějících se dětí nebo pár sedící v tančírně kavárny) či o fotografie lidového umění (slovenské slaměné figurky). Výjimečně nesla titulní

strana politické sdělení, například karikatura *Novoroční přání do roku 1963* od Jaroslava Maláka se vyslovuje proti šíření jaderných zbraní (Smlouvu o zákazu pokusů s jadernými zbraněmi v ovzduší, v kosmu a pod vodou – vůbec první mezinárodní smlouvu o omezení jaderného zbrojení – podepsaly Sovětský svaz, USA a Velká Británie v srpnu 1963). Titulní strana (na rozdíl od obsahu čísel) přinášela po celou dobu existence listu v drtivé většině fotografie bez ideologického podtextu, reprezentující zejména kulturní skvosty Československa, či neutrální ilustrační fotografie, výjimečně propagující státem podporované slavnosti (1. máj) nebo obecně protiválečné ideje. V případech zmiňované protijaderné karikatury na titulní straně se přímo nabízí kritika USA a jejich zbrojního programu a vyzdvihnutí snah SSSR o „zachování míru“, nic takového však neobsahuje a zůstává verbálně i vizuálně nestranná. Totéž platí i pro obálku prorežimní politikou prošípaného posledního čísla roku 1970, kde je na titulní straně mladá žena v zasněženém kožíšku.

Pravidelnou fotografickou rubrikou časopisu byla *Bildchronik* (Obrazová kronika). Ta z prvního čísla roku 1958 například obsahuje následující fotografie: prezident Antonín Novotný byl na první oficiální návštěvě Slovenska uvítán chlebem a solí; nové samoobslužné chlazené regály v samoobsluze v Trnavě; v Rožnově pod Radhoštěm byl uveden do provozu první skokanský můstek s umělým zasněžováním; v Praze proběhl kongres loutkového divadla; přerovský podnik Meopta letos vyrobí dvakrát více kamer než loni; v ostravských dolech prorazili vrstvu nahromaděného písku, která v hlubinném dole bránila další těžbě; ekumenická rada Československa vydala doporučení bojovat proti termonukleárním zbraním; slovenská krasobruslařka Eva Grožajanová trénuje na mistrovství Evropy; ČKD Blansko vyrobilo turbínu pro polskou hydrocentrálu. Fotografie působí umírněně, výběr témat je pestrý a zahrnují i zasedání ekumenické rady, které je prezentováno neutrálně, byť komunistický režim vnímal církev jako nepřitele.

33 Jan Lukas (1915–2006), přední český fotograf, známý především svými reportážními a dokumentárními snímky. V šedesátých letech 20. století emigroval do USA.

Co ale v časopise až na zmiňované výjimky z roku 1968 zcela chybí, je přímá a z velké části i nepřímá kritika režimu. Pozoruhodná je například fotografie s popisem: *Pražané se těší pověsti, že rádi dobře jedí. Kdo jednou zažil odbornou diskusi u této výlohy o tučné huse a huse na pečení, o tom nebude mít pochyby. Jedině dobře, že mezitím přestalo sněžit.*³⁴ Obrázek se snaží navodit dojem, že obchody v Československu jsou bohatě zásobené, chybí však informace, že lidé za výlohou dost možná stojí v dlouhé frontě a na většinu z těch, kteří by si husu rádi dopřáli, se nedostane. Na konci padesátých let byly totiž *typickým průvodním znakem [...] potíží s nedostatečným zásobováním dlouhé fronty,*³⁵ a stranické špičky dokonce zvažovaly znovuzavedení potravinových lístků.

Na fotografiích zachycujících technologické novinky a život v Československu se redakce snažila prezentovat zejména spokojené, někdy až křečovité se smějící občany, jako například vědce, který se podílí na vývoji atomového reaktoru.

Zcela výjimečně byly publikovány i snímky ze zahraničí, jako například čtyřstránková fotoreportáž československého fotografa Vladimíra Lammera z Vietnamu, v níž zaznívá odsouzení války, která v zemi tehdy probíhala, vyhýbá se však kritice kterékoliv strany konfliktu.³⁶

Celkově tedy list do roku 1968 i po vizuální stránce funguje jako součást československé socialistické propagandy a obsahuje její prvky (zejména na úrovni výběru konkrétních námětů), míra jejího vyznění však není velká.

Sovětská invaze do Československa v srpnu 1968 znamenala zlom i pro časopis *Im Herzen Europas*. K prvnímu „okupačnímu“ číslu Lenka Reinerová uvedla, že úvodní dvojstrana, kam se vždy snažili umístit *čtyři co nejpěknější*

Vědec plný nadšení z toho, že se může podílet na vývoji atomového reaktoru

Repro: Im Herzen Europas č. 1/1958

ší fotografie, už byla připravena, ale nakonec se rozhodli odpor proti invazi podpořit a naplnit ji momentkami pražských kostelních věží s titulkem *Stojatá Praha*, tedy Praha, která neakceptuje nastalou situaci: *Čtenáři byli nadšeni, přesně pochopili, co tím bylo míněno.*³⁷ Dne 18. listopadu 1968 vystoupila Reinerová s příspěvkem

kritizujícím invazi na protestním shromáždění Svazu novinářů v Lucerně. V roce 1970 musela svůj post opustit a následně v časopise přibylo propagandy. Mnohem častěji se v něm začaly objevovat snímky opěvující československé zemědělství, fotografie továren a občanů nadšeně oslavujících socialismus

34 *Im Herzen Europas*, 1958, roč. 1, č. 1, s. 3.

35 Knapík, Jiří – Franc, Martin: *Kulturní život a formování „socialistického životního stylu“ v poúnorovém Československu*, s. 35.

36 LAMMER, Vladimír: Heute im Fernen Osten. *Im Herzen Europas*, 1967, roč. 10, č. 1, s. 6–9.

a jeho představitele, jako třeba snímek tehdejšího vůdce východoněmeckých komunistů Waltera Ulbrichta na ruzyňském letišti.

Propaganda versus propagace

Ve vůbec prvním úvodníku z roku 1958 je časopis *Im Herzen Europas* představen jako periodikum, které se *nenechá zatáhnout do žádné propagandy*,³⁸ čehož hodlá mimo jiné dosáhnout hojným využitím fotografií, které jsou, jak uvádí, za každých okolností *kontrolovatelné*.³⁹ Autoři těchto slov si tedy zjevně uvědomovali pochyby, které vůči nim mohli čtenáři v této souvislosti mít. Zároveň víme, že fotografie může sloužit jako vlivný nástroj propagandy a „kontrola“ manipulací v ní obsažených je mnohdy obtížnější než u textu.⁴⁰

V roce 2002 shrnula Lenka Reinerová své působení v časopise *Im Herzen Europas* pro týdeník *Spiegel* následovně: *Koncem padesátých let jsem nastoupila do německojazyčného časopisu, který měl prezentovat Československo v zahraničí. Umožnil mi věnovat se mnoha hezkým věcem. Například jsem v roce 1964 přeložila a otiskla jednoho 28letého dramatika, který se mi velmi líbil. Jmenoval se Václav Havel.*⁴¹

Zmínovaná případová studie vybraných patnácti čísel časopisu dospěla k závěru, že časopis *Im Herzen Europas* dostal cíli „nenechat se do propagandy zatáhnout“ a „publikovat

mnoho hezkých věcí“ jen v omezené míře. Vydával ho státní podnik v době vlády jedné strany, kdy všichni oficiálně píšící novináři a spisovatelé podléhali regulím stranou kontrolovaného Svazu spisovatelů.

Socialistická propaganda pronikala do časopisu po celou dobu jeho existence, její intenzita se však měnila. Na konci padesátých let a po většinu šedesátých let spoléhala zejména na techniku záměrného zamlčování informací, ale lži či zesměšňování „nepřítele“ se objevovaly jen omezeně. Na základě rozboru tematické skladby časopisu, jeho verbálního i vizuálního zpracování, volby překládaných autorů i skladby reklamy je zřejmé, že do konce šedesátých let nestála na prvním místě ideologická propaganda socialistického režimu v zahraničí, nýbrž propagace Československa coby zajímavé turistické destinace, která měla přilákat zahraniční návštěvníky i s jejich valutami. Tomu napomáhalo, že časopis měl atraktivní a progresivní grafiku. Fotografií v něm ale koncem šedesátých let ubývalo, narůstala délka textů a jeho grafika celkově upadala. Postupně se také stále více odchýlval od propagace k propagandě. Po sovětské okupaci a odchodu Lenky Reinerové z postu šéfredaktorky se měsíčník změnil v platformu určenou takřka výhradně k oslavě socialismu, přetiskům sáhodlouhých projevů stranických funkcionářů a nudných fotografií z JZD a továren.

Zatímco do konce šedesátých let reprezentovali ideové vedení jednotlivých titulů vydavatelství Orbis jejich šéfredaktoři, na konci dekády byla zřízena funkce šéfredaktora vydavatelství časopisů. Tu vykonával nejprve překladatel Štěpán Engel a od poloviny sedmdesátých let do roku 1977 pak novinářka Jarmila Houšková. Po odchodu Reinerové časopis *nakrátko splynul s německou verzí časopisu Sozialistische Tschechoslowakei, určeného pro východní Německo*,⁴² a od roku 1972 vycházel pod názvem *Tschechoslawakisches Leben*.⁴³

Závěrem

Působení časopisu *Im Herzen Europas* je zatím velmi málo probádáno a řada věcí z jeho historie (např. náklad a postavení Lenky Reinerové v něm) zůstává nejasných. Jejich zpřesnění by mohlo přinést studium v Národním archivu (fondy Federální úřad pro tisk a informace a ministerstvo kultury), Archivu bezpečnostních složek, Archivu ministerstva zahraničních věcí a v neposlední řadě v archivu Lenky Reinerové, který je zčásti v soukromých rukou. Cílem tohoto textu však nebyl podrobný rozbor jejího života, ale určitá obsahová analýza periodika *Im Herzen Europas*. Další zkoumání zmínovaných pramenů je však bezesporu zajímavým námětem pro další badatelskou činnost.

37 EISENBÜRGER, Gert: *Ich habe es trotzdem überlebt. Interview mit der tschechischen Schriftstellerin Lenka Reinerová.*

38 *Im Herzen Europas*, 1958, roč. 1, č. 1, s. 2.

39 Tamtéž.

40 GREGOR, Miloš – VEJVODOVÁ, Petra: *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích!!!* Cpress, Brno 2018.

41 DOERRY, Martin – STOLDT, Hans-Ulrich: *Kisch hat uns alle inspiriert.*

42 Kapitola ORBIS 1921–1997 in PŘIBÁŇ, Michal a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945.*

43 Navzdory jistému propagandistickému obsahu časopisu *Im Herzen Europas* na něj v letech 1994–2009 navázal svým názvem časopis *The Heart of Europe – Srdce Evropy*, vydávaný Ministerstvem zahraničních věcí České republiky.